

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності

В. В. ПЕТРОВИЧ

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ:

навчально-методичні рекомендації

Луцьк – 2025

УДК 001.8

П 30

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Протокол № 6 від 20 лютого 2025 р.)

Рецензент: Малоеончук Г. О. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки

30 Петрович В. В. Спеціальні історичні дисципліни : навчально-методичні рекомендації. Луцьк, 2025. 60 с.

Розробка містить методичні рекомендації для вивчення здобувачам вищої освіти першого (бакалаврського) рівня підготовки спеціальності 027 Музеєзнавство, пам'яткознавство освітньої програми «Музейний менеджмент, культурний туризм» нормативного освітнього компонента «Спеціальні історичні дисципліни». Увагу акцентовано на ознайомленні майбутніх фахівців з теоретичними засадами та практичними сторонами виникнення та становлення спеціальних історичних дисциплін: палеографією, хронологією, метрологією, нумізматикою та боністикою, геральдикогою, вексилологією і фалеристикою, історичною географією і топонімікою, вмінням самостійно працювати з історичними джерелами та використовувати їх у власних наукових і практичних розвідках.

Рекомендовано здобувачам вищої освіти спеціальності 027 Музеєзнавство, пам'яткознавство.

УДК 001.8

© Петрович В.В., 2025

© Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СИЛАБУС НОРМАТИВНОГО ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ «СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ».....	6
РОЗДІЛ 2. ТЕМИ, ПЛАНИ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	13
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ....	20
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЗАВДАННЯ З ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ.....	26
РОЗДІЛ 5. ПОЛІТИКА ОЦІНЮВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ.....	29
РОЗДІЛ 6. ПИТАННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	34
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ІНТЕРНЕТ- РЕСУРСІВ.....	38
ГЛОСАРІЙ.....	40

ВСТУП

Інтенсивний розвиток історичних знань, дослідження різноманітних джерел призвів до помітного зростання ролі численного комплексу спеціальних історичних дисциплін – загальної назви ряду наукових дисциплін, що вивчають певні види або окремі сторони форми й змісту історичних джерел.

Завданнями дисципліни є вивчення змісту, історії розвитку й сучасного стану спеціальних історичних дисциплін: палеографії, хронології, метрології, геральдики, нумізматики та боністики, вексилології і фалеристики, історичної географії і топоніміки та ряду інших, а також функцій цих історичних дисциплін у пізнанні минулого. Особлива увага приділяється комплексному використанню спеціальних історичних дисциплін для оволодіння навичками зовнішньої критики документів: їхнього датування, встановлення дійсності, авторства, місця написання. Розкриваються можливості використання спеціальних історичних дисциплін для вирішення самостійних питань базового історичного дослідження у сфері соціально-економічної, політичної історії, а також історії культури й мистецтва.

Опанування матеріалу зі спеціальних історичних дисциплін допоможе здобувачам вищої освіти розширити їх світогляд, активізувати творче мислення, сприятиме формуванню професійної майстерності, допоможе самостійно поповнити знання, сприятиме прищепленню навичок дослідницької роботи.

Вивчення освітнього компоненту «Спеціальні історичні дисципліни» допоможе здобувачам вищої освіти набути теоретичних знань про палеографію і неографію, які вивчають еволюцію письма, його матеріали і знаряддя; хронологію, яка вивчає календарі та системи літочислення, поняття історичного часу; метрологію, яка вивчає історію одиниць вимірювання; нумізматику і боністику, яка вивчає гроші та грошовий рахунок; геральдику, фалеристику і вексилологію, що вивчає знаки, символи, емблеми, герби, прапори; історичну географію, яка вивчає історичний простір у взаємодії з людиною; топоніміку, яка вивчає історію назв географічних об'єктів та інше.

Методичні рекомендації для семінарських занять, самостійної роботи та індивідуального науково-дослідного завдання з нормативного освітнього компоненту «Спеціальні історичні дисципліни» підготовлені для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня підготовки спеціальності 027 Музеєзнавство, пам'яткознавство освітньої програми «Музейний менеджмент, культурний туризм». Вони вміщують силабус нормативного освітнього компонента, теми, плани та практичні завдання семінарських занять, рекомендації до організації самостійної роботи, методичні вказівки до виконання індивідуального науково-дослідного завдання з освітнього компонента, політику оцінювання здобувачів, питання підсумкового контролю, список рекомендованої літератури та інтернет-ресурсів, глосарій.

РОЗДІЛ 1
СИЛАБУС НОРМАТИВНОГО ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ
«СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ»

I. Опис освітнього компонента

Найменування показників	Галузь знань, напрям спеціальність, освітня програма, освітній ступінь	Характеристика освітнього компонента
Денна форма навчання	Галузь знань 02 Культура і мистецтво	Нормативний
Кількість годин/кредитів 150/5 ІНДЗ: є	Спеціальність 027 Музезнавство, пам'яткознавство	Рік підготовки: 1-й Семестр: 2-й
		Лекції: 34 год. Практичні (семінари): 50 год.
	Освітньо-професійна програма «Музейний менеджмент, культурний туризм»	Самостійна робота: 56 год.
	Освітній ступінь бакалавр	Консультації: 10 год. Форма контролю: залік
Мова навчання	українська	Навчальний план 2024 р.

II. Інформація про викладача

III: Петрович Валентина Василівна.

Науковий ступінь: кандидат історичних наук.

Вчене звання: доцент.

Посада: доцент кафедри музезнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності.

Контактна інформація: e-mail: valyavp@ukr.net

Дні занять: див. електронний розклад <http://94.130.69.82/cgi-bin/timetable.cgi?n=700>

III. Опис освітнього компонента

1. Анотація курсу. У системі історичних наук значне місце посідають спеціальні історичні дисципліни, які своєю різноманітністю об'єктів і предметів вивчення, вироблення методик і технологій дослідження стоять суміжно з іншими науками. Вони дотичні не тільки до гуманітарних, але й до природничих наук. Зв'язок минулого і сучасності забезпечується включенням до наукового пізнання, історичного, музеєзнавчого та пам'яткознавчого досліджень нових джерел, на основі вивчення яких можуть виникати нові напрями і навіть дисципліни. Саме спеціальні історичні науки допомагають класифікувати, співвідносити з конкретним хронологічним періодом, прослідковувати еволюцію артефактів. Спеціальні історичні дисципліни дають можливість також окреслити і визначити місце та роль людини в історичному процесі.

2. Пререквізити та постреквізити освітнього компонента.

Пререквізити:

ОК 1 Іноземна мова (за професійним спрямуванням)

ОК 13 Археологія.

Постреквізити: Отримані при вивченні курсу знання і компетентності можуть бути використані для засвоєння

ОК 19 Фондова та науково-дослідна робота музеїв

ОК 20 Музейні центри світу

ОК 22 Експозиційно-виставкова робота музеїв

ОК 23 Культурно-освітня робота музеїв

ОК 26 Основи атрибуції та експертизи культурних цінностей

ОК 35 Музейно-туристична практика

ОК 36 Музейна практика, для складання атестаційного екзамену та написання кваліфікаційної роботи.

3. Мета і завдання освітнього компонента.

Мета освітнього компонента – формування у здобувачів вищої освіти теоретичних знань про палеографію і неографію, які вивчають еволюцію письма, його матеріали і знаряддя; хронологію, яка вивчає календарі та системи

літочислення, поняття історичного часу; метрологію, яка вивчає історію одиниць вимірювання; нумізматику і боністику, яка вивчає гроші та грошовий рахунок; геральдику, фалеристику і вексилологію, що вивчає знаки, символи, емблеми, герби, прапори; історичну географію, яка вивчає історичний простір у взаємодії з людиною; топоніміку, яка вивчає історію назв географічних об'єктів та ін.

Основними завданнями вивчення ОК «Спеціальні історичні дисципліни» є: засвоєння здобувачами вищої освіти теоретичних засад низки спеціальних історичних дисциплін, визначальною рисою яких є їхня джерелознавча спрямованість. Кожна спеціальна історична дисципліна набуває свого розвитку з використанням властивих їй методів дослідження, допомагає співставленню, фіксації, аргументації, розумінню окремих фактів, подій, явищ у процесі пізнання.

4. Результати навчання (компетентності).

Вивчення освітнього компонента дозволить здобувачам вищої освіти набуті наступні компетентності:

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК 5. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 7. Цінування і повага різноманітності та мультикультурності.

ЗК 8. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 11. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і примножувати досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

СК 2. Здатність оцінювати найважливіші події та явища української історії у контексті світової історії.

СК 6. Здатність до атрибуції й експертизи об'єктів історико-культурної спадщини.

Програмні результати навчання (ПР):

ПР 1. Використовувати міждисциплінарний підхід в атрибуції об'єктів історико-культурної спадщини (ПР 1 стандарту вищої освіти).

ПР 2. Аналізувати й узагальнювати історико-культурний матеріал у певній системі (ПР 2 стандарту вищої освіти).

ПР 12. Досліджувати та інтерпретувати історико-культурну інформацію музейних предметів, об'єктів культурної спадщини, природних пам'яток (ПР 12 стандарту вищої освіти).

5. Структура освітнього компонента

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Практ. (семін.)	Сам. роб.	Консультації	Форма контролю/бали
1	2	3	4	5	6	7
Змістовий модуль 1. Функції грошей. Монета як історичне джерело						
Тема 1. Вступ до курсу	3	2		1		ДС, СР
Тема 2. Предмет і завдання палеографії та неографії	4	2		2		ДС, СР, УО, ІНДЗ
Тема 3. Виникнення і розвиток слов'янської писемності. Глаголиця і кирилиця	6	2	2	2		ДС, УО, СР, Т/2
Тема 4. Палеографічний аналіз писемних джерел: устав, півустав, скоропис	8	2	4	2		РМГ, УО, СР, Т/2+2
Тема 5. Українська рукописна і стародрукована книга XI – XVIII ст.	4		2	2		ДС, СР, УО, Т/2
Тема 6. Історична хронологія як спеціальна історична наука. Історичний час і поняття ери	5	2		2	1	ДС, СР, ІНДЗ
Тема 7. Виникнення і використання календарів. Календар і хронологія стародавньої Русі	5	2		2	1	ДС, СР, ІНДЗ

Тема 8. Рахунок часу на українських землях під владою різних держав	4	2		2		ДС, СР, ІНДЗ
Тема 9. Переведення дат до XVIII ст. на сучасне літочислення	6		4	2		ДС, УО, СР, Т/2+2
Тема 10. Практика переведення дат за допомогою таблиць і формул	6		4	2		РМГ, СР, УО, Т/2+2
Тема 11. Історична метрологія як спеціальна історична дисципліна. Міри і одиниці вимірювання на українських землях у середні віки	5	2		2	1	ДС, СР, ІНДЗ
Тема 12. Виникнення і запровадження десяткової метричної системи мір та ваги	4	2		2		ДС, СР, ІНДЗ
Тема 13. Переведення одиниць вимірювання минулого на сучасну систему мір і ваги	6		4	2		РМГ, СР, УО, Т/2+2
Тема 14. Нумізматика і боністика як спеціальні історичні дисципліни	4	2		1	1	ДС, СР, ІНДЗ
Тема 15. Монети середньовічної Західної Європи. Періодизація та класифікація грошей Західної Європи	4		2	1	1	ДС, СР, УО, Т/2
Тема 16. Монети і грошовий рахунок Київської Русі. Періодизація та класифікація грошей в Україні	5		2	2	1	ДС, СР, УО, Т/2
Тема 17. Гроші і грошовий рахунок на українських землях у складі різних держав XV – початку XX ст. Сучасна грошова система України	6	2	4			ДС, СР, УО, Т/2+2

Разом за змістовим модулем 1	85	22	28	30	5	28
Змістовий модуль 2. Спеціальні історичні дисципліни конкретно-історичного значення						
Тема 18. Геральдика як спеціальна історична дисципліна. Українська національна і державна символіка на етапах державотворення	5	2		2	1	ДС, СР, ІНДЗ
Тема 19. Державні і національні символи України	4		2	2		ДС, СР, УО, Т/2
Тема 20. Геральдика Волині.	4		2	2		РМГ, ДС, СР, УО, Т/ 2
Тема 21. Вивчення, опис і складання гербів	6		4	2		РМГ, ДС, СР, УО, Т/ 2+2
Тема 22. Фалеристика як спеціальна історична дисципліна.	6	2		2	2	ДС, СР, ІНДЗ
Тема 23. Нагородна система України. Описування ювілейних і пам'ятних медалей	6		4	2		РМГ, ДС, СР, УО, Т/ 2+2
Тема 24. Вексилологія або прапорництво як спеціальна історична дисципліна	5	2		2	1	ДС, СР, ІНДЗ
Тема 25. Історична географія як спеціальна історична дисципліна	4	2		2		ДС, СР, ІНДЗ
Тема 26. Топоніміка як спеціальна історична дисципліна	4		2	1	1	ДС, СР, УО, Т/ 2
Тема 27. Топонім як історичне джерело.	4	2		2		ДС, СР, ІНДЗ
Тема 28. Історична топоніміка Волині та Полісся.	4	2		2		ДС, СР, ІНДЗ
Тема 29. Назви населених пунктів: та їхня характеристика	5		4	1		РМГ, ДС, СР, УО, Т/ 2+2
Тема 30. Спеціальні історичної	4		2	2		РМГ, ДС, СР, УО, Т/ 2

дисципліни і колекціонування						
Тема 31. Спеціальні історичної дисципліни у практиці музейної діяльності	4		2	2		РМГ, ДС, СР, УО, Т/ 2
Разом за змістовим модулем 2	65	12	22	26	5	22
Підготовка і робота на семінарських заняттях						50 балів
ІНДЗ						10 балів
Відвідування і робота на лекційних заняттях						8 балів
Виконання завдань самостійної роботи						12 балів
Написання контрольної роботи						20 балів
Усього годин/ балів	150	34	50	56	10	100 балів

*Форма контролю: ДС – дискусія, ДБ – дебати, Т – тести, ТР – тренінг, РЗ/К – розв’язування задач / кейсів, ІНДЗ / ІРС – індивідуальне завдання / індивідуальна робота, РМГ – робота в малих групах, МКР / КР – модульна контрольна робота/ контрольна робота, Р – реферат, а також аналітична записка, аналітичне есе, аналіз твору тощо.

РОЗДІЛ 2

ТЕМИ, ПЛАНИ, ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Тема	Кількість годин
1	<p>Виникнення і розвиток слов'янської писемності. Глаголиця і кирилиця</p> <p>План:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проблема походження слов'янської писемності у літературі. 2. Теорії щодо походження писемності на Русі. 3. Глаголиця: походження, графіка, пам'ятки. 4. Походження кириличного письма. 5. Загальний огляд найбільших пам'яток X–XIII ст. <p>Практичне завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Творці слов'янської азбуки – Кирило і Мефодій. 2. Поява письма у східних слов'ян за археологічними знахідками. 	2
2-3	<p>Палеографічний аналіз писемних джерел: устав, півустав, скоропис</p> <p>План:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Устав та його еволюція протягом XI–XIV століть. Палеографічний аналіз найдавнішого виду письма – уставу. 2. Характерні риси півуставу, його різновидності: старший, молодший, біглий тощо. 3. Півустав у розвитку східнослов'янської писемності: палеографічний аналіз. 4. Причини появи скоропису. Школи письма. Характерні особливості скоропису XVI – XVII ст. 5. Стандартизація літер і стилю письма у кінці XVIII – початку XIX ст. Два види скорописного письма – академічне й канцелярське. 6. Читання і аналіз скоропису. 7. Громадянський шрифт. <p>Практичне завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Водяні знаки – філіграні на папері закордонного і вітчизняного виробництва. 2. Зовнішні ознаки пам'яток писемності Київської держави XI–XV століть (матеріали і знаряддя для письма, прикраси і формат рукописів, особливості написання цифр, мініатюри, в'язь та ін.). 	4
4	<p>Українська рукописна і стародрукована книга XI – XVIII ст.</p>	2

	<p style="text-align: center;">План:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Матеріали та знаряддя письма: <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Основні матеріали письма. 1.2. Історія використання знарядь письма. 1.3. Техніка писання. 2. Формат рукопису й підготовка тексту. 3. Художні прикраси в пам'ятках писемності. 4. Види орнаменту. Орнаментальні стилі. <ol style="list-style-type: none"> 4.1. геометричний або рослинний орнамент XI – XII ст. 4.2. тератологічний (тваринний) орнамент XII – XIV ст. 4.3. плетений, джгутовий (ватіканський) орнамент – з початку XV ст. 4.4. нововізантійський (рослинний) орнамент XVI ст. 4.5. стародрукований орнамент XVI ст. 4.6. орнамент бароко – з другої половини XVII ст. 4.7. поморський стиль кінця XVII ст. 5. Мініатюра. 6. Палітурка. <p>Практичне завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Виявити значення мініатюри як джерела інформації. 2. З'ясувати особливості застосування матеріалів і знарядь письма, а також чорнил і фарб. 	
5-6	<p>Переведення дат до XVIII ст. на сучасне літочислення</p> <p style="text-align: center;">План:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Становлення хронології. Предмет і завдання хронології. 2. Виникнення обліку і виміру часу. 3. Поняття ери. Види ер., їх співвідношення. 4. Уявлення про час у східних слов'ян. Слов'янська система літочислення (початок року, тиждень, доба, місяць, круги сонця, вруцеліто, індікт). 5. Візантійський календар, прийняття його східними слов'янами. Співвідношення березневого, ультраберезневого, вересневого року. 6. Особливості запровадження григоріанського календаря на українських землях в XVI – на початку XX ст. 7. Співвідношення юліанського та григоріанського календарів. 8. Розрахунки дат за церковними святами. Пасхалії. <p>Практичне завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Системи літочислення народів світу (календарі Стародавнього Єгипту і Вавилону; Грецький календар; Давньоримський календар). 	4

	2. Поділ дня, ночі в історичній хронології народів світу.	
7-8	<p>Практика переведення дат за допомогою таблиць і формул</p> <p>План:</p> <p>1. Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – з ери «від створення світу» на еру «від Різдва Христового»; – з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль); – з березневого, вересневого та ультраберезневого років візантійської ери. <p>2. Переведення дат писемних джерел на сучасне літочислення.</p> <p>Практичне завдання:</p> <p>1. Вплив християнства на українську народну хронологію.</p> <p>2. Проблеми встановлення хронології найдавнішої історії та праісторії. Радіовуглецевий та інші методи датування, їхні позитивні риси та недоліки.</p>	4
9-10	<p>Переведення одиниць вимірювання минулого на сучасну систему мір і ваги</p> <p>План:</p> <p>1. Предмет і завдання історичної метрології. Становлення історичної метрології як допоміжної історичної дисципліни.</p> <p>2. Міри Київської Русі і періоду феодальної роздробленості.</p> <p>3. Метрологія XVI – XVII ст.</p> <p>4. Одиниці вимірювання і оподаткування у XVIII – XX ст.</p> <p>5. Виникнення і запровадження десяткової метричної системи мір.</p> <p>6. Переведення одиниць вимірювання минулого на сучасну систему мір і ваги.</p> <p>Практичне завдання:</p> <p>1. Українські народні міри.</p> <p>2. Міжнародна організація законодавчої метрології.</p>	4
11	<p>Монети середньовічної Західної Європи. Періодизація та класифікація грошей Західної Європи</p> <p>План:</p> <p>1. Монети і монетні союзи середньовічної Західної Європи.</p> <p>2. Поширення золотих монет: дукатів, флоринів, червінців.</p> <p>3. Монети європейських держав після розпаду Римської імперії.</p>	2

	<p>4. Поява талера як основної монети в грошовому обігу централізованих держав.</p> <p>5. Періодизація та класифікація грошей Західної Європи.</p> <p>Практичне завдання:</p> <p>1. Гроші: види, форми та еволюція</p> <p>2. Монети середньовічної Європи до 1500 р.</p>	
12	<p align="center">Монети і грошовий рахунок Київської Русі. Періодизація та класифікація грошей в Україні</p> <p align="center">План:</p> <p>1. Виникнення й становлення нумізматики як спеціальної історичної дисципліни. Предмет і завдання нумізматики.</p> <p>2. Джерела нумізматики.</p> <p>3. Античні, візантійські, куфічні та західноєвропейські монети на території Стародавньої Русі.</p> <p>4. Найдавніші руські монети: златники і срібляники.</p> <p>5. Безмонетний період. Срібні зливки як грошово-вагова одиниця. Київська, чернігівська та новгородська гривні.</p> <p>Практичне завдання:</p> <p>1. Історія грошового обігу на українських землях.</p> <p>2. Монетні системи X – XX ст.</p>	2
13-14	<p align="center">Гроші і грошовий рахунок на українських землях у складі різних держав XV – початку XX ст. Сучасна грошова система України</p> <p align="center">План:</p> <p>1. Основні риси грошового обігу в Україні в XIV – останній чверті XVIII ст.</p> <p>2. Монетне карбування у Київському, Новгород-Сіверському та Подільському удільних князівствах у складі Великого князівства Литовського в XIV ст.</p> <p>3. Функціонування Львівського монетного двору (друга половина XIV – середина XVII ст.)</p> <p>4. Грошовий обіг у середовищі українського козацтва. Проблема власної грошової одиниці для козацького війська.</p> <p>5. Сучасна грошова система України.</p> <p>6. Нумізматичний аналіз. Пам'ятка для вивчення монет як історичного джерела (за Г. Бондаренком)</p> <p>Практичне завдання:</p> <p>1. Предмет і завдання боністики. Історія запровадження і обігу паперових грошей.</p> <p>2. Боністичний аналіз грошових знаків.</p>	4
15	<p align="center">Державні і національні символи України</p> <p align="center">План:</p> <p>1. Предмет і завдання вексилології.</p>	2

	<p>2. Джерела вексилології та основні методи і способи їх дослідження.</p> <p>3. Історія використання знамен, стягів на українських землях.</p> <p>4. Історія становлення й утвердження Державного Прапора України.</p> <p>Практичне завдання:</p> <p>1. Історія виникнення і використання прапорів.</p> <p>2. Сучасні напрями розвитку вексилології.</p>	
16	<p align="center">Геральдика Волині</p> <p align="center">План:</p> <p>1. Волинська земельна і міська геральдика.</p> <p>2. Види гербових щитів.</p> <p>3. Складові частини герба.</p> <p>4. Графічне позначення кольорів і металів у геральдиці.</p> <p>5. Геральдичні й негеральдичні фігури.</p> <p>Практичне завдання:</p> <p>1. Створення сучасних проектів гербів населених пунктів та родів.</p> <p>2. Походження українського тризуба.</p>	2
17-18	<p align="center">Вивчення, опис і складання гербів</p> <p align="center">План:</p> <p>1. Предмет і завдання геральдики.</p> <p>2. Становлення геральдики як науки.</p> <p>3. Види гербів.</p> <p>4. Блазонування (правила опису) герба.</p> <p>5. Історія складання Малого і Великого Державного Герба України.</p> <p>6. Характеристика гербів земель і населених пунктів.</p> <p>7. Складання родових гербів.</p> <p>8. Символи установ, підприємств, організацій.</p> <p>9. Основні правила складання гербів.</p> <p>Практичне завдання:</p> <p>1. На базі знань із дисципліни «Геральдика» спробуйте скласти свій особистий, унікальний герб, дотримуючись правил.</p> <p>2. Презентація з дисципліни «Геральдика»: має складатися з 10 слайдів, кожен із яких пов'язаний з тим чи іншим гербом. Кожен герб має супроводжуватися описом за міжнародною або за українською системою. Герби можуть стосуватися окремих міст, регіонів, або видозмінених гербів області / держави, правителів або інших династій.</p>	4
19-20	<p align="center">Нагородна система України. Описування ювілейних і пам'ятних медалей</p>	4

	<p style="text-align: center;">План:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Предмет і завдання фалеристики. Нагородні знаки як об'єкт фалеристичного аналізу. 2. Історія нагород та відзнак, становлення і розвитку української нагородної справи. 3. Українські нагороди доби визвольних змагань 1917–1921 рр. Відзнаки УПА. 4. Нагородна система в сучасній Україні. 5. Описування ювілейних і пам'ятних медалей. 6. Вивчення фалеристичної колекції кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки. <p>Практичне завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Нагородні системи країн світу. 2. Фалеристика в історії України. 	
21	<p style="text-align: center;">Топоніміка як спеціальна історична дисципліна</p> <p style="text-align: center;">План:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Класифікація топонімів. Характеристика їх окремих класів. Топонімічний субстрат. 2. Походження історичних назв українських етнічних земель. 3. Основний закон топоніміки і поява назв географічних об'єктів. <p>Практичне завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Методика збирання і обробки топонімічних матеріалів. 2. Топоніми як джерело з історії України. 	2
22-23	<p style="text-align: center;">Назви населених пунктів: та їхня характеристика</p> <p style="text-align: center;">План:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Історична топоніміка Волині та Полісся. 2. Топонімічна карта Волині. Ознайомлення із картотекою і словником топонімів Волині. 3. Історія назви населеного пункту Волині та його частин: вулиць, площ, парків, кутків тощо. <p>Практичне завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Топонімічний субстрат. 2. Мікротопонімія. Характерні риси сучасної топоніміки України. 	4
24	<p style="text-align: center;">Спеціальні історичної дисципліни і колекціонування</p> <p style="text-align: center;">План:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Колекціонування як галузь інтересів і розмаїття людської діяльності. 2. Правила колекціонування. 3. П'ять золотих правил колекціонера. <p>Практичне завдання:</p>	2

	<ol style="list-style-type: none"> 1. Спеціальні історичні дисципліни в експозиційно-виставковій роботі музеїв. 2. Скласти перелік видів колекціонування. 	
25	<p style="text-align: center;">Спеціальні історичної дисципліни у практиці музейної діяльності</p> <p style="text-align: center;">План:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Державні, комунальні і громадські музеї краю. 2. Сучасна виставкова та інші види діяльності. 3. Нові музеї. 4. Волинський музей і архів – сховища стародруків. <p>Практичне завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Спеціальні історичні дисципліни в атрибуції музейних предметів. 2. Спеціальні історичні дисципліни у фондовій та науково-дослідній роботі музеїв. 	2

РОЗДІЛ 3

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота здобувачів вищої освіти виконується за завданням і при методичному керівництві викладача, але без його безпосередньої участі. Вона включає як повністю самостійне засвоєння окремих тем дисципліни, так й опрацювання тем, які розглядаються під час аудиторної роботи. У ході самостійної роботи здобувачі освіти виконують завдання, спрямовані на закріплення знань і формування умінь та навичок, готуються до поточного контролю з дисципліни.

Обов’язкове для виконання завдання самостійної роботи для кожного здобувача вищої освіти:

Скласти опис артефакту, пов’язаного зі спеціальними історичними дисциплінами (монети, марки, конверта та ін. (на вибір студента) відповідно до зразків, уміщених у посібнику Бондаренко Г. В. Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 424 с.

№ теми	Види, зміст самостійної роботи	Годин и												
1.	<p>1.1. Опрацювати питання: «Скласти словник основних понять і термінів до теми «Спеціальні історичні дисципліни».</p> <p>1.2. Опрацювати питання: «Заповнити таблицю: «Спеціальні історичні дисципліни»:</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center;">Назва спеціальної історичної дисципліни</th> <th style="text-align: center;">Походження</th> <th style="text-align: center;">Об’єкт дослідження</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="height: 20px;"></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p>1.3. Опрацювати питання: «Заповнити таблицю: «Етапи розвитку спеціальних історичних дисциплін»:</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center;">етапи розвитку СІД</th> <th style="text-align: center;">СІД</th> <th style="text-align: center;">Досягнення</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="height: 20px;"></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p>Опрацювати питання: «Інтегративна функція спеціальних історичних дисциплін».</p>	Назва спеціальної історичної дисципліни	Походження	Об’єкт дослідження				етапи розвитку СІД	СІД	Досягнення				8
Назва спеціальної історичної дисципліни	Походження	Об’єкт дослідження												
етапи розвитку СІД	СІД	Досягнення												

2-4.

2-4.1. Опрацювати питання: «Скласти словник термінів до теми «Палеографія».

6

2-4.2. Опрацювати питання: «Заповнити таблицю «Розвиток письма на українських землях»:

Зовнішні ознаки	Давня Русь	Друга третина XII – кінець XV ст.	XV – XVII ст.	XVIII – XIX ст.
Письмові пам'ятки				
Матеріал для письма				
Знаряддя письма				
Графіка				
Прикраси				
Нові ознаки				

2-4.3. Опрацювати питання: «Заповнити таблицю «Кириличне письмо - еволюція»:

Ознаки	Устав	Півустав	Скоропис
Час використання			
Особливості напису літер			
Оформлення			
Матеріал для письма			

2-4.4. Опрацювати питання: «Записати літерами кириличного алфавіту в конспектах такі числа: 1) 2365 2) 1893 3) 3244 4) 4280 5) 5960 6) 6011 7) 7510 8) 8652 9) 9140 10) 1186 11) 1034 12) 1242 13) 1360 14) 1406 15) 1516 16) 1684 17) 1713 18) 1853 19) 1927 20) 2039 21) 2160 22) 2238 23) 2349 24) 2487 25) 2513 26) 2662 27) 4573 28) 6498 29) 1586 30) 1752 31) 2186 32) 3458 33) 1731 34) 1826 35) 3157 36) 6392».

5.	5.1. Опрацювати питання: «Історичні книжкові колекції як об'єкт наукових досліджень із книгознавства в Україні».	2																																																				
6-10.	<p>6-10.1. Опрацювати питання: «Скласти словник термінів до теми «Історична хронологія».</p> <p>6-10.2. Опрацювати питання: «Заповнити таблицю «Ери літочислення»:</p> <table border="1" data-bbox="379 551 1350 902"> <thead> <tr> <th>№ з/п</th> <th>Назва ери</th> <th>Дата початку відліку</th> <th>Подія, що лежить в основі</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> </tbody> </table> <p>6-10.3. Опрацювати питання: «Заповнити таблицю «Сонячні календарі»:</p> <table border="1" data-bbox="379 1032 1350 1339"> <thead> <tr> <th>Ознака для порівняння</th> <th>Юліанський календар</th> <th>Григоріанський календар</th> <th>Французької революції</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> </tbody> </table> <p>6-10.4. Опрацювати питання: «Перевести давньоруську дату на сучасне літочислення»:</p> <table data-bbox="316 1518 1406 1809"> <tbody> <tr> <td>листопад 8748 року</td> <td>4 квітня 6858 року</td> </tr> <tr> <td>січень 6709 року</td> <td>вересень 7123 року</td> </tr> <tr> <td>грудень 6828 року</td> <td>6964 рік</td> </tr> <tr> <td>7024 рік</td> <td>6724 рік</td> </tr> <tr> <td>листопад 7111 року</td> <td>березень 7086 року</td> </tr> </tbody> </table> <p>6-10.5. Опрацювати питання: «Перевести дату, подану по юліанському календарю (за старим стилем) в григоріанський календар (новий стиль)»:</p> <table data-bbox="360 2029 1369 2074"> <tbody> <tr> <td>10 березня 494 року</td> <td>16 травня 1584 року</td> </tr> </tbody> </table>	№ з/п	Назва ери	Дата початку відліку	Подія, що лежить в основі																	Ознака для порівняння	Юліанський календар	Григоріанський календар	Французької революції																	листопад 8748 року	4 квітня 6858 року	січень 6709 року	вересень 7123 року	грудень 6828 року	6964 рік	7024 рік	6724 рік	листопад 7111 року	березень 7086 року	10 березня 494 року	16 травня 1584 року	6
№ з/п	Назва ери	Дата початку відліку	Подія, що лежить в основі																																																			
Ознака для порівняння	Юліанський календар	Григоріанський календар	Французької революції																																																			
листопад 8748 року	4 квітня 6858 року																																																					
січень 6709 року	вересень 7123 року																																																					
грудень 6828 року	6964 рік																																																					
7024 рік	6724 рік																																																					
листопад 7111 року	березень 7086 року																																																					
10 березня 494 року	16 травня 1584 року																																																					

	<p>18 липня 1105 року 26 серпня 1209 року 7 січня 1319 року 24 грудня 1416 року</p> <p>4 червня 1681 року 21 серпня 1724 року 16 листопада 1871 року 14 грудня 1825 року</p> <p>6-10.6. Опрацювати питання: «Визначити день тижня»: а) день Вашого народження; б) 1 вересня 1939 року – день початку Другої світової війни; в) 1 листопада 1918 року – Листопадова революція у м Львові.</p> <p>6-10.7. Опрацювати питання: «Сучасна система літочислення».</p>																															
11-13.	<p>13-14.1. Опрацювати питання: «Скласти словник термінів до теми «Історична метрологія».</p> <p>13-14.2. Опрацювати питання: «Заповнити таблицю «Еволюція одиниць вимірювання на українських землях»:</p> <table border="1" data-bbox="379 1128 1350 1574"> <thead> <tr> <th>Міри</th> <th>Давня Русь X – початок XII ст.</th> <th>Період роздробленості</th> <th>XVI – XVII ст.</th> <th>XVIII – початок XX ст.</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Довжини</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Площі</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Знаряддя письма</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Ваги</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Об'єму</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Міри	Давня Русь X – початок XII ст.	Період роздробленості	XVI – XVII ст.	XVIII – початок XX ст.	Довжини					Площі					Знаряддя письма					Ваги					Об'єму					4
Міри	Давня Русь X – початок XII ст.	Період роздробленості	XVI – XVII ст.	XVIII – початок XX ст.																												
Довжини																																
Площі																																
Знаряддя письма																																
Ваги																																
Об'єму																																
14-17.	<p>14-17.1. Опрацювати питання: «Скласти словник термінів до теми «Нумізматики. Боністика».</p> <p>14-17.2. Опрацювати питання: «Заповнити таблицю «Еволюція грошово-вагової системи на українських землях»:</p> <table border="1" data-bbox="379 1832 1350 2051"> <thead> <tr> <th>Період</th> <th>Особливості</th> <th>Грошово-вагові одиниці</th> <th>Метрологія</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p>14-17.3. Опрацювати питання: «Заповнити таблицю «Грошові</p>	Період	Особливості	Грошово-вагові одиниці	Метрологія									8																		
Період	Особливості	Грошово-вагові одиниці	Метрологія																													

	<p>реформи»:</p> <table border="1" data-bbox="379 230 1350 539"> <thead> <tr> <th>Дата</th> <th>З ким пов'язують реформу</th> <th>Зміст реформи</th> <th>Результат</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1535</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>1654</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p>14-17.4. Опрацювати питання: «Заповнити таблицю «Монетні двори»:</p> <table border="1" data-bbox="339 667 1437 887"> <thead> <tr> <th>Назва монетного двору</th> <th>Місце знаходження</th> <th>Дати роботи</th> <th>Засновник</th> <th>Приклад монети</th> <th>Особливості карбування</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p>14-17.5. Опрацювати питання: «Дайте науковий опис давньоруської гривні».</p> <p>14-17.6. Опрацювати питання: «Паперові гроші незалежної України. Ювілейні та пам'ятні монети».</p>	Дата	З ким пов'язують реформу	Зміст реформи	Результат	1535				1654												Назва монетного двору	Місце знаходження	Дати роботи	Засновник	Приклад монети	Особливості карбування							
Дата	З ким пов'язують реформу	Зміст реформи	Результат																															
1535																																		
1654																																		
Назва монетного двору	Місце знаходження	Дати роботи	Засновник	Приклад монети	Особливості карбування																													
18-21.	<p>18-21.1. Опрацювати питання: «Скласти словник термінів до теми «Геральдика».</p> <p>18-21.2. Опрацювати питання: «Геральдика Волині».</p> <p>18-21.3. Опрацювати питання: «Складання родинного герба».</p> <p>18-21.4. Опрацювати питання: «Складання герба та опису назви населеного пункту».</p>	5																																
22-23.	<p>22-23.1. Опрацювати питання: «Скласти словник термінів до теми «Фалеристика».</p> <p>22-23.2. Опрацювати питання: «Нагороди України»:</p> <table border="1" data-bbox="379 1680 1350 2085"> <thead> <tr> <th>Назва нагороди</th> <th>Коли прийнята</th> <th>Історія створення та еволюція</th> <th>Хто і коли може бути нагороджений</th> <th>Відомі кавалери</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Назва нагороди	Коли прийнята	Історія створення та еволюція	Хто і коли може бути нагороджений	Відомі кавалери																4												
Назва нагороди	Коли прийнята	Історія створення та еволюція	Хто і коли може бути нагороджений	Відомі кавалери																														

		<p>22-23.3. Опрацювати питання: «Дайте визначення поняттю «знак ордена». Наведіть приклади».</p> <p>22-23.4. Опрацювати питання: «Опишіть відзнаки Президента України».</p>					
24.		<p>24.1. Опрацювати питання: «Скласти словник термінів до теми «Вексилологія».</p> <p>24.2. Опрацювати питання: «Українська складова в сучасних дослідженнях предметів історичної символіки».</p>					3
25.		25.1. Опрацювати питання: «Історична географія України».					2
26-29.		<p>26-29.1. Опрацювати питання: «Історична топоніміка Волині та Полісся».</p> <p>26-29.2. Опрацювати питання: «Основні сучасні напрямки дослідження топоніміки в Україні».</p>					3
30.		30.1. Опрацювати питання: «Ювілейні і пам'ятні монети України».					2
31.		<p>31.1. Опрацювати питання: «Спеціальні історичні дисципліни в музейній справі».</p> <p>31.2. Опрацювати питання: «Спеціальні історичні дисципліни в системі підготовки музеєзнавців: європейські традиції та національний досвід».</p>					3
Разом годин						56	

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЗАВДАННЯ З ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ

Індивідуальне науково-дослідне завдання (ІНДЗ) виконується у формі реферату за обраною здобувачем освіти темою та складеним відповідно до кожної теми планом. Реферат може містити додатки. В кінці виконаного завдання потрібно вказати опрацьовану літературу, перелік якої обов'язково повинен включати наукові публікації за останні три роки.

Реферат являє собою короткий виклад змісту наукової праці (праць), документа або його частини. У зміст реферату повинні бути включені основні фактичні відомості та висновки по розглянутій темі.

Тема реферату може бути обрана здобувачем освіти по бажанню із запропонованої нижче тематики.

В якості літератури може бути використаний список рекомендованої літератури та Інтернет-ресурсів. Далі необхідно продовжити роботу в бібліотеці за допомогою алфавітного, систематичного та предметного каталогів. При написанні реферату слід також використовувати сучасні періодичні видання, законодавчі та нормативні матеріали, інформаційні ресурси Інтернет.

Реферат має бути надрукований на папері формату А 4. Обсяг реферату – 15-20 сторінок.

Реферат повинен містити титульний лист, зміст, вступ, текст, висновки, список використаних джерел. Кожний розділ тексту має починатися з нової сторінки.

До визначень понять у рефераті даються виноски внизу сторінки, в яких вказується автор, назва роботи, видавництво, рік видання та сторінки. На цифрові, графічні та інші матеріали, запозичені з книг, журналів, газет також даються виноски. Ці джерела мають бути зазначені і в списку використаної літератури.

У тексті реферату не повинні застосовуватися скорочення слів, за винятком загальноприйнятих і розшифрованих при першому згадуванні. Наприклад, документне забезпечення управління (ДЗУ).

Список використаної літератури повинен містити не менше 5-10 джерел, перелік якої обов'язково повинен включати наукові публікації за останні 3-5 років. Складається він у алфавітному порядку відповідно до стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

Оформлений реферат здобувач повинен здати керівнику на перевірку до зазначеного терміну. У випадку позитивної оцінки реферату, здобувач повинен підготуватися до захисту, який полягає в бесіді викладача зі здобувачем на розглянуту тему. У ході бесіди керівник задає питання, на які здобувач повинен дати вичерпні відповіді. Результатом захисту є оцінка (максимум 10 балів), яка може додаватися до загальної кількості балів з дисципліни, набраних здобувачем.

Тематика індивідуальних науково-дослідних завдань:

1. Динаміка виникнення нових спеціальних історичних наук.
2. Групи спеціальних історичних дисциплін серед історичних наук.
3. Особливість системи лічби Київської Русі.
4. Роль і значення винайдення книгодрукування для людства.
5. Римський календар в давнину: чисельність місяців і днів.
6. Система вставляння високосних днів у юліанському і григоріанському календарях.
7. Основні поняття рахунку часу в місяцях римського календаря.
8. Календарі, що діяли на землях Волині з XVI ст.
9. Основні функції грошей в історичній науці.
10. Монета грошової системи XIV–XVI ст.
11. Монета грошового рахунку в Європі з XVI ст.
12. Поява перших паперових грошей в Європі.
13. Виникнення найдавніших монетних систем.

14. Поява перших монет власного карбування на території України.
15. Види вагового срібла на Русі.
16. Гроші України в 1917–1921 рр.
17. Основа гербів за класичною геральдикомою.
18. Правила розташування фігур на щиті.
19. Основні символи держави Україна представлені в Конституції.
20. Основні елементи Великого Герба України відповідно до Конституції та їх значення.
21. Обов'язковий елемент Великого герба України за Конституцією України.
22. Герб і Прапор Волинської області
23. Історичні джерела у вексилології.
24. Атрибути гетьманської влади в козацькій державі XVII ст.
25. Значення жовто-синього і синьо-жовтого кольорів прапора України.
26. Історичні джерела у фалеристиці.
27. Групи топонімів у топоніміці
28. Інформативна складова гідронімів.
29. Інформативна складова оронімів.
30. Інформативна складова ойконімів.
31. Основний закон топоніміки для вивчення назв географічних об'єктів.
32. Історична географія як спеціальна історична дисципліна .
33. Топоніміка як спеціальна історична дисципліна.
34. Історична топоніміка Волині та Полісся.
35. Вексилологія або прапорництво як спеціальна історична дисципліна.

РОЗДІЛ 5

ПОЛІТИКА ОЦІНЮВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ

При вивченні освітнього компонента «Спеціальні історичні дисципліни» застосовується поточний та підсумковий семестрові форми контролю. Також, передбачено обов'язковий контроль засвоєння навчального матеріалу дисципліни, віднесеного на самостійну роботу. Основними формами і методами організації навчання під час вивчення ОК є словесні (лекція, пояснення, бесіда, розповідь, дискусія), наочні (ілюстрація, демонстрація фото-(відео) матеріалів), практичні (практична робота, тести); самостійна та індивідуальна робота здобувачів вищої освіти.

Поточний контроль (засвоєння окремих тем) проводиться у формі дискусій на лекціях, у формі усного опитування або письмового експрес-контролю на лекціях та семінарських заняттях, у формі виступів здобувачів вищої освіти з доповідями при обговоренні навчальних питань на семінарських заняттях, у формі написання рефератів, виконання тематичних тестових завдань, підготовки ІНДЗ.

При вивченні дисципліни необхідно спиратися на конспект лекцій, рекомендовану навчальну, наукову літературу та додаткову. Вітається використання інших джерел з альтернативними поглядами на ті чи інші питання задля формування продуктивної дискусії з проблем освітнього компонента.

Відвідування занять є обов'язковим. У разі підписання здобувачем вищої освіти індивідуального плану обов'язковим є відвідування лише семінарських занять. Високо оцінюється прагнення здобувачів вищої освіти: регулярно відвідувати заняття; планомірно та систематично засвоювати навчальний матеріал; активно працювати на лекційних і семінарських заняттях, брати участь в обговоренні дискусійних питань; повною мірою долучатися до активних форм навчання; відпрацьовувати пропущені семінарські заняття. З поважних причин (наприклад, хвороба, міжнародна мобільність та ін.) навчання може відбуватись в онлайн формі.

Викладач на початку вивчення освітнього компонента ознайомлює здобувачів вищої освіти із політикою оцінювання, визначає терміни здачі усіх видів запланованих робіт. Перенесення дедлайну здачі завдань можливо за наявності поважних причин (наприклад, лікарняний) та за умови надання здобувачем вищої освіти документів, що їх підтверджують. Здобувачі мають дотримуватися усіх визначених строків та інформувати викладача у випадках неможливості відвідувати заняття та вчасно здавати виконані завдання. Викладач фіксує неявку здобувача вищої освіти на семінарське заняття, що вважається заборгованістю. Її здобувач вищої освіти має відпрацювати у позааудиторний час згідно затвердженого графіка консультацій, здавши ті завдання, які виносилися на практичне заняття, на якому здобувач вищої освіти був відсутній. Перескладання будь-яких видів робіт, передбачених силабусом освітнього компонента, з метою підвищення підсумкової модульної оцінки не дозволяється. Кінцевий термін ліквідації заборгованості з модульного контролю обмежується початком заліково-екзаменаційної сесії.

Недопустимими є: пропуски з неповажних причин та запізнення на заняття; користування мобільним телефоном, планшетом чи іншими мобільними пристроями під час заняття (окрім випадків, передбачених навчальним планом та методичними рекомендаціями викладача); списування та плагіат.

Консультації проводяться згідно затвердженого графіку та під час аудиторних занять згідно розкладу. Для погодження часу консультацій поза графіком здобувачу вищої освіти необхідно написати на електронну пошту / Telegram / Viber викладачу. Окрім очних, за попередньою домовленістю із викладачем, консультації можуть проводитися online із використанням таких інструментів як електронна скринька, Viber, Telegram, через платформи Moodle, Zoom тощо.

Здобувачі вищої освіти мають дотримуватися академічної доброчесності: самостійно виконувати усі навчальні завдання, завдання підсумкового контролю та підсумкового контролю (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і

можливостей); при виконанні завдань робити посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; надавати достовірну інформацію про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації; дотримуватися норм законодавства про авторське право і суміжні права та положень «Кодексу академічної доброчесності Волинського національного університету імені Лесі Українки» <http://surl.li/qztigg>.

Порядок та процедура визнання результатів навчання, здобутих здобувачем освіти шляхом формальної, неформальної та/або інформальної освіти, регламентуються «Положенням про визнання результатів навчання, отриманих у формальній, неформальній та/або інформальній освіті у ВНУ імені Лесі Українки».

Окремі теми, змістовий модуль чи курс можуть бути перезараховані здобувачу вищої освіти відповідно до «Положення про підготовку здобувачів освіти у Волинському національному університет імені Лесі Українки з використанням елементів дуальної форми здобуття освіти». Оцінювання здобувачів представниками підприємства, яке зафіксоване у дуальному робочому навчальному плані, враховується у кінці семестру вивчення ОК.

Загалом оцінювання здобувачів здійснюється відповідно до «Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів вищої освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки». Максимальну кількість балів (100) можна набрати упродовж семестру за результатами виконання усіх видів робіт, які передбачені силабусом.

Здобувачам освіти, які брали участь у олімпіадах, конкурсах студентських наукових робіт, роботі конференцій, підготовці наукових публікацій, наукових доповідей для виступів на засіданнях проблемних груп тощо й досягли значних результатів згідно «Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів вищої освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки» може бути присуджено додаткові (бонусні) бали, які зараховуються

як результати поточного контролю з відповідного ОК, із врахуванням відповідності тематики наукових досліджень цій ОК:

1. доповідь на науковій конференції (без публікації тез) – 3 бали;
2. участь у роботі конференції (з публікацією тез) – 5 балів;
3. участь в студентській олімпіаді – від 3 до 10 балів (1 місце – 10, 2 – 7, 3 – 5 балів, участь – 3 бали);
4. участь у студентських конкурсах наукових робіт – від 5 до 15 балів (1 місце – 15, 2 – 10, 3 – 7 балів, участь – 5 балів);
5. публікація статті у виданнях, що не входять до переліку фахових в Україні – 10 балів;
6. публікація у виданнях, що входять до переліку фахових видань України – 15 балів;
7. презентація дослідження на засіданні Наукового товариства аспірантів і студентів факультету – 5 балів;
8. презентація дослідження на засіданні проблемної групи – 5 балів.

Систему додаткових (бонусних) балів затверджено на засіданні кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності (протокол № 1 від 28.08.2023) та засіданні науково-методичної комісії факультету історії, політології та національної безпеки (протокол № 2 від 12.09.2023).

Складові оцінювання	Бал
Відвідування і робота на лекційних заняттях.	8 балів загалом.
Підготовка і робота на семінарських заняттях.	50 балів (2 бала одне заняття). Підготовка до семінарських занять, активна участь у їх роботі (виступи з повідомленнями, доповнення, рефератами, рецензування відповідей, конспект і т. д.).
ІНДЗ (написати	10 балів. Враховується зміст, структурованість тексту,

реферат/підготувати презентацію за обраною здобувачем вищої освіти темою ІНДЗ. Обсяг – до 15 сторінок/слайдів).	дотримання академічної доброчесності, технічних вимог, вміння представити результати дослідження аудиторії.
Виконання завдань самостійної роботи.	12 балів. Експрес-тестування за темами, винесеними на самостійне опрацювання.
Тести (Загальна кількість 20. Складаються з запитання і чотирьох відповідей, з різною кількістю правильних)	20 балів (0,5 балу за кожен правильну відповідь). Залежно від змісту, оригінальності, зрозумілості для здобувачів вищої освіти.
Загалом	100 балів.
Залік – теоретичні завдання, тести.	У дату складання заліку викладач записує у відомість суму поточних балів, які здобувач освіти набрав під час поточної роботи (шкала від 0 до 100 балів). У випадку, якщо здобувач освіти протягом поточної роботи набрав менше як 60 балів, він складає залік під час ліквідації академічної заборгованості. У цьому випадку бали, набрані під час поточного оцінювання анулюються. Максимальна кількість балів на залік під час ліквідації академічної заборгованості – 100. Повторне складання заліку допускається не більше як два рази: один раз – викладачеві, другий – комісії, яку створює декан факультету.

РОЗДІЛ 6

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Семестровий залік виставляється здобувачам освіти на підставі результатів виконання усіх видів запланованої навчальної роботи упродовж семестру за 100-бальною шкалою. У дату складання заліку викладач записує у відомість суму поточних балів, які здобувач освіти набрав під час поточної роботи (шкала від 0 до 100 балів).

У випадку, якщо здобувач освіти протягом поточної роботи набрав менше як 60 балів, він складає залік під час ліквідації академічної заборгованості. У цьому випадку бали, набрані під час поточного оцінювання, анулюються. Максимальна кількість балів на залік під час ліквідації академічної заборгованості – 100. Повторне складання заліку допускається не більше як два рази: один раз – викладачеві, другий – комісії, яку створює декан факультету.

Терміни проведення підсумкового семестрового контролю встановлюються графіком навчального процесу.

Перелік питань для підсумкового контролю:

1. Предмет і завдання палеографії.
2. Візантійські монети та монети середньовічної Європи.
3. Оздоблення книги.
4. Печатка як джерело історичної інформації.
5. Види письма: устав, півустав, скоропис.
6. Закони геральдики.
7. Матеріал для письма.
8. Виникнення метрології. Завдання науки.
9. Оздоблення рукописів.
10. Фалеристика як допоміжна історична дисципліна.
11. Боністика.
12. Метрологія Давньої Русі.
13. Юліанський календар.
14. Запровадження Міжнародної системи мір.

15. Поняття про час, основні елементи його обчислення й лічби.
16. Виникнення й зародження геральдики.
17. Типи календарів і принципи їх побудови.
18. Еволюція герба.
19. Міри ваги.
20. Предмет і завдання сфрагістики.
21. Уявлення про час та система його лічби в східних слов'ян до прийняття християнства.
22. Предмет і завдання нумізматики.
23. Григоріанський календар.
24. Основні поняття нумізматики й боністики.
25. Грецька, римська та візантійська монетні системи.
26. Вексилологія як допоміжна історична дисципліна.
27. Роль боністики у вивченні історії.
28. Грошові знаки СРСР та України.
29. Знаряддя для письма.
30. Предмет і завдання допоміжних історичних дисциплін.
31. Основні види джерел.
32. Особливості лічби часу в Україні. Народне датування в Україні.
33. Еволюція письма.
34. Поняття ери. Види ер.
35. Предмет і завдання історичної хронології.
36. Монетна система України.
37. Поняття системи України.
38. Дипломатика як допоміжна історична дисципліна.
39. Руська нумізMATика.
40. Лічба часу на Русі після прийняття християнства.
41. Історія використання печаток.
42. Виникнення обліку й виміру часу.
43. Становлення метрології як наукової історичної дисципліни.

44. Становлення хронології.
45. Етапи розвитку українського письма.
46. Виникнення слов'янської писемності.
47. Внутрішня й зовнішня критика джерел.
48. Складання й читання формулярів.
49. Сфрагістичний аналіз.
50. Організація українського діловодства.
51. Аналіз нумізматичного матеріалу.
52. Правила читання стародавніх текстів.
53. Становлення геральдики.
54. Геральдичні й негеральдичні фігури.
55. Становлення й розвиток російської геральдики.
56. Аналіз паперових грошей.
57. Роль спеціальних дисциплін в системі історичних наук.
58. Матеріали і знаряддя письма слов'ян до появи паперу.
59. Значення палімпсестів для дослідження слов'янської історії.
60. Скрипторій як бібліотека і друкарня.
61. Найдавніші рукописні книги Київської Русі.
62. Розвиток книжкової справи і друкарства на Волині у XVI–XVII ст.
63. Значення філіграней в історичних дослідженнях.
64. Світоглядне і змістове розуміння прикрас у рукописних текстах.
65. Типи календарів в історії людства.
66. Групи одиниць вимірювання у метрології. Чотири: лінійні, площі, об'єму, ваги.
67. Виникнення та становлення міжнародної десяткової метричної системи.
68. Етапи поширення метричної системи.
69. Переваги десяткової метричної системи.
70. Особливість метрологічних систем середньовіччя Київської Русі.

Шкала оцінювання знань здобувачів освіти з освітнього компонента

Оцінка в балах	Лінгвістична оцінка
90 – 100	Зараховано
82 – 89	
75 – 81	
67 – 74	
60 – 66	
1 – 59	Незараховано (необхідне перескладання)

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ

1. Бачинська О. А. Українська складова в спеціальних галузях історичної науки : метод. вказ. до вибірк. (спец.) курсу для здоб. другого освіт. рівня «магістр», спец. 032 – «Історія та археологія». Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020. 24 с.
2. Бондаренко Г. В. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. Луцьк : Ред.-вид. відділ ВДУ, 1997. 222 с.
3. Бондаренко Г. В. Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 424 с.
4. Войцехівська І. Н., Дмитрієнко М. Ф. Спеціальні історичні дисципліни. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова. Воронов В. І. Спеціальні історичні дисципліни : підруч. / В. І. Воронов ; [ред. Д. І. Вергазова] ; Дніпров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро: Ліра, 2019. 160 с.
5. Герасименко Н. Стан вивчення метрології Київської Русі. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорій та методики*. Київ, 2015. Вип. 26–27. С. 315–326.
6. Гречило А. Тризуб як державний символ України (до 100-річчя утвердження). *Вісник НТШ*. Львів, 2019. Ч. 61. С. 30–36.
7. Допоміжні історичні дисципліни. Програми педагогічних інститутів. Київ : МО України, 1992. 16 с.
8. Історичне джерелознавство: підруч. / Я. С. Калакура та ін. Київ : Либідь, 2002. 488 с.
9. Калакура Я.. Структура спеціальних історичних дисциплін як підсистеми історичної науки. URL: <http://history.org.ua/JournALL/sid/11/1/2.pdf>.
10. Котляр Ю. В. Історична географія. Спецкурс з історії : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 216 с.
11. Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної України: монографія / Г. Гулько, О. Кричевський, Г. Охріменко, Н. Скляренко, С. Локайчук. Луцьк :

Вежа-Друк, 2019. 292 с.

12. Спеціальні історичні дисципліни : довідник: навч. посіб. для студ вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]. Київ : Либідь, 2008. 520 с.

13. Шуст Р. М. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 371 с.

14. Яременко М Спеціальні історичні дисципліни. Навч. посіб. Київ : Аграр Медіа Груп, 2010. 197 с.

15. Convention establishing an International Organisation of Legal Metrology. Done at Paris France, the 12th of October 1955 Modified in 1968 by amendment of Article XIII (In conformity with the provisions of Article XXXIX). URL: https://www.oiml.org/en/files/pdf_b/b001-e68.pdf.

Інтернет-ресурси:

1. Асоціація нумізматів та колекціонерів України. URL: <https://anu.net.ua/ua/>.
2. Електронна бібліотека «Україніка». URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=AUTHOR&P21DBN=UKRLIB>.
3. Інститут історії НАН України. URL: <http://www.history.org.ua>.
4. Колекція. Товари для колекціонування. URL: <https://www.collection.net.ua/>.
5. Українське геральдичне товариство. URL: <http://uht.org.ua/ua/>.

ГЛОСАРІЙ

Аверс – лицевий бік монети, медалі, жетона.

Автентичний текст (від грец. – справжній) – справжній текст оригіналу документа; дійсний, правильний, той, що ґрунтується на першоджерелі.

Автограф (від грец. – пишу, креслю, зображую) – власноручний авторський рукописний текст.

Агіографічні твори (від грец. – святий та пишу) – життя святих, релігійно-повчальні твори, в яких описуються життя та подвиги християнських святих. Акт (лат. дія та документ) – офіційний документ, запис, протокол.

Акант – архітектурна прикраса у вигляді стилізованого листа та стебел рослини з аналогічною назвою (інакше – «ведмежа лапа»); часто трапляється в різних видах барокового орнаменту.

Актові джерела — вид документальних джерел, в яких у певній юридичній формі фіксуються певні норми права, економічні чи політичні угоди та договори між приватними особами, особами і державою, державами, державою і церквою, церквами.

Акція – цінний папір, що його випускає акціонерне товариство як свідоцтво участі її (акції) власника в капіталі акціонерного товариства, і що дає право власникові на отримання певної частини прибутку цього товариства у вигляді дивідендів.

Алтин – російська срібна або мідна монета й лічильна одиниця, яка дорівнювала 6 денгам. Карбувалась у 1654 р. та у XVII ст.

Алонж – біле поле бони без тексту, крім номіналу й номера; звичайно має портретний водяний знак.

Археографія – наука про теорію й методику видання писемних джерел, спеціальна історична дисципліна.

Археологія – наука, яка вивчає давнє суспільство за викопними залишками, старожитностями.

Архівознавство – наука про історію, теорію й практику архівної справи, спеціальна історична дисципліна.

Аршин – одиниця вимірювання довжини, яка дорівнює 71,12 см.

Асигнати, Асигнації – російські паперові гроші, уперше випущені в 1769 р. за Катерини II для покриття витрат на війну з Туреччиною. У 1813 р. були замінені на державні кредитні білети. Анульовані в 1849 р.

Банкнота – паперовий грошовий знак, основний вид готівкових грошей.

Безмен – вагова одиниця, яка дорівнювала 2,5 фунта або зняряддя зважування.

Берестологія – наука про письмена на бересті, спеціальна історична дисципліна.

Берковець – вагова одиниця, яка дорівнювала 100 пудам.

Бібліографія історична – наука, яка обліковує, описує, оцінює та рекомендує друковані видання з історії; спеціальна історична дисципліна. Синонім: книгоописання.

Білон – низькопробне срібло; неповноцінна монета малого номіналу.

Блазонування – опис герба за правилами.

Бони – предмети боністики (у ширшому значенні – нумізматики): а) боргові зобов'язання, що використовуються як купівельний і платіжний засіб (акції, векселі, облігації тощо); б) паперові грошові знаки – розмінні гроші дрібної вартості; в) паперові грошові знаки, що вийшли з обігу та стали предметами колекціонування; г) металеві бони – внутрішня кредитна валюта, що випускали в обіг кооперативи, торгові фірми, каси релігійних общин, окупаційні війська тощо.

Боністика – тісно пов'язана з нумізматиною; вивчає паперові грошові знаки та бони як історичні документи.

Боратинка (солід, шеляг) – дрібна мідна монета Польщі та Литви; карбувалася в 1659–1666 рр. за Яна Казимира; випускалася двох видів: коронна (польська) і литовська. Часто трапляється в скарбах.

Бочка – одиниця місткості в різні часи, яка вміщувала 10 відер, або 100 – 120 кг води; могла бути й іншої місткості, залежно від регіону.

Брацлавець – фальшива монета, яка у XVIII ст. дорівнювала тимфу.

Булава – 1) стародавня зброя, палиця з металевою або кам'яною головкою; 2) гетьманська відзнака XVI–XVIII ст., яка ще мала назву пернач і шестопер; Б. менші за розмірами давались полковникам.

Булла (лат. *bullā* – кулька) – у добу середньовіччя кругла металева печатка, що підвішувалася до документа великого формату; власне документ, скріплений печаткою.

Бунчук – гетьманська регалія XVI–XVIII ст. у вигляді палиці з кулею або вістрям, прикрашеної китицями.

Валюта – іноземні гроші та оцінені в них майнові цінності й платіжні засоби.

Вевериця, або Векша – у XIII ст. грошова одиниця Київської Русі. 1 гривня кун = 150 вевериць, або векш.

Вексель – письмове боргове зобов'язання строго встановленої законом форми, що видає позичальник кредитору та яке дає кредитору беззаперечне право вимагати з позичальника сплати до певного терміну суми грошей, зазначеної в векселі.

Різновиди векселів:

- простий: зобов'язання позичальника на ім'я кредитора;
- перевідний (тратта) – письмовий наказ кредитора позичальнику виплатити певну суму грошей третій особі;
- комерційний – вексель, що видається під заклад товарів;
- казначейський – вексель, що його випускає держава для покриття бюджетних витрат.

Верження – одиниця вимірювання довжини, яка дорівнює 20 сажням, або 42,5 м. Назва походить від слова «вергнути» або «кинути» камінь.

Верста, або Поприще – одиниця вимірювання довжини, яка дорівнює 750 сажням.

Вершок – у Київській Русі одиниця вимірювання довжини, яка дорівнює 10,5 см.

Виливок, Зливok – рання форма металевих грошей.

Високос – (від лат. вісекстус, або «другий раз шостий» день до початку наступних календ) додатковий день у календарному році юліанського й григоріанського календарів (365+1), який вставлявся між 23 й 24 фебруаріуса.

Вить – поземельна міра оподаткування, яка дорівнює 6–8 десятинам.

Відріз – поземельна міра, яка дорівнює 3 десятинам.

Відро – у різні часи одиниця місткості, яка дорівнює 10–12 кг води.

Водяні знаки – знаки, нанесені спеціальним валиком на папір, призначений для друкування паперових грошових знаків; служать засобом захисту автентичності випущених паперових грошей.

Волюта – орнамент у вигляді завитка, спіралі.

Гарнець – міра місткості, яка дорівнює 3,23 л, 4 квартам.

Генеалогія – наука про походження та історію родів, окремих осіб та родинних зв'язків; спеціальна історична дисципліна.

Географія історична – наука про конкретну, перетворену людьми географію природи, економіки, населення; спеціальна історична дисципліна.

Геральдика (гербознавство) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає герби, їх складання, тлумачення.

Герб – геральдичний знак держави, землі, міста, окремих родин та осіб.

Герменевтика – наука про тлумачення змісту давніх або погано збережених текстів, які втратили первісний зміст; спеціальна історична дисципліна.

Глаголиця (від слова «глаголити» – говорити) – один із ранньослов'янських алфавітів, витіснений кирилицею.

Гривня (Гривна) – 1) шийна прикраса з дорогоцінного металу; 2) вагова одиниця; 3) грошово-лічильна одиниця Русі визначеної ваги й форми. Назва походить від прикраси із золота або срібла, яку носили на шиї (на загривку). Розрізняють київські, новгородські, чернігівські гривни; 4) грошова одиниця УНР з 1919 р.; 5) грошова одиниця України з 1996 року.

Гривня кун – грошова одиниця Русі, яка спочатку дорівнювала 20 ногатам, 25 купам, або 50 резанам, пізніше = 20 ногатам – 50 кунам = 150 векшам, або веверицям.

Гривня (Гривенка) срібла – у XIII ст. грошова одиниця Русі, яка дорівнювала 4 гривням кун, або 200 резонам.

Гривеник (від гривні) – із 1699 р. срібна, потім мідно-нікелева монета номіналом 10 копійок.

Гріш – із XV ст. срібна, білонова монета держав Європи; празький гріш – чеська монета на українських землях XIV–XV ст.

Гроші – загальний еквівалент усіх товарів. Виконують такі функції: 1) міри вартості; 2) засобу обігу; 3) засобу платежу; 4) засобу; накопичення й створення скарбів; 5) засобу міжнародної купівлі та продажу товарів, світових грошей.

Грошова одиниця – основний номінал грошової системи: 1 долар, 1 франк, 1 марка, 1 гривня, 1 злотий, 1 крона, 1 рубль, 1 лев, 1 лей, 1 юань тощо.

Грошова система – законодавче закріплена форма організації грошового обігу держави.

Гурт – ребро монети. Різновиди гуртів: рубчастий – візерунковий, шнуроподібний, сітчастий, пунктирний, гладкий. Із 1798 р. на гурті позначали пробу металу; з 1810 р. – лігатурну вагу монети; з 1886 – вміст чистого срібла й ініціали монетних майстрів.

Датування джерела – визначення часу створення джерела, якщо він невідомий.

Девіз – напис або емблема на гербі, щиті; вислів, що виражає провідну ідею.

Денга – із XIV ст. срібна монета вагою 0,93 г, з XVI ст. 2 денги = 1 копійці; з 1839 – денежка, яка дорівнює 1/2 копійки.

День у дорозі – одиниця вимірювання відстані: пішки 25 км, на коні – 50–75 км.

Джерело історичне – слід, наслідок матеріального й духовного життя та діяльності людини або суспільства, які використовуються в історичному дослідженні.

Джерелознавство історичне – галузь історичної науки, яка вивчає історичні джерела, розробляє методикау й техніку їх дослідження; допоміжна історична дисципліна.

Динарій (Пенязь) – дрібна білонова монета XIV–XV ст. 1 гріш = 10 динаріям.

Дипломатика – (від слова «диплом» – документ) – наука про документальні, актові джерела; спеціальна історична дисципліна.

Документальні джерела (лат. documentum – взірець, посвідчення, доказ) – рід писемних джерел, що утворився у процесі діяльності різноманітних державних, громадських, приватних установ, підприємств, організацій.

Допоміжні нумізматичні експонати – збірне поняття, що означає сукупність предметів, які можуть експонувати на нумізматичній виставці як матеріально-технічну основу монетної справи: монетні таблиці, монетні документи (монетні закони, монетні конвенції); предмети, необхідні для виготовлення, перевірки та зберігання монет (монетні каси, монетні ваги, шкатулки для монет, копилки, калитки, гаманці, знаряддя чеканки, монетні штемпелі, інструмент різьбяра штемпелів, мішечки для монет, упаковки для скарбів); предмети, що ілюструють використання монет не за призначенням, а лише як прикраси (дукачі, намисто, брошки), для виготовлення монетних кубків, для прикрашання холодної зброї тощо.

Донативні (подарункові) монети – монети, що карбували не для випуску в обіг, а для роздачі їх членам імператорської родини, різним особам у зв'язку з якою-небудь пам'ятною подією.

Дукат – із 1284 р. золота монета Венеції в Європі в XIV – XVIII ст., українська назва – червоне золото.

Дюйм – одиниця вимірювання довжини, яка дорівнює 2,54 см; 10 лініям, 100 точкам.

Емблема – конкретне зображення фігур, живих і міфічних істот, різних предметів; видимий образ, втілений у малюнку.

Емблематика – наука про емблеми, їх створення й розвиток; спеціальна історична дисципліна.

Емісія – випуск в обіг грошей і цінних паперів; здійснюється державою або під її контролем.

Емітент – установа або підприємство, що проводить емісію. Жетони – тимчасові металеві гроші, що їх випускають місцеві органи влади, установи, підприємства.

Епіграфіка – наука про написи на твердих матеріалах; спеціальна історична дисципліна.

Загін – у XVIII–XIX ст. народна міра довжини, яка дорівнює 5–6 десятинам.

Заставка – прикраса художнього оформлення початку рукопису.

Зброєзнавство – спеціальна історична дисципліна, що вивчає історію розвитку зброї, військової техніки, їхнього виробництва та застосування, а також історію збройного мистецтва. Зразки зброї та військової техніки розглядаються як історичні джерела для вивчення рівня розвитку суспільства, його матеріальної культури.

Зображальні джерела – тип історичних джерел, в яких інформація зафіксована у вигляді зображення.

Златник – золота монета князя Володимира Святославовича й наступних князів Київської Русі X–XI ст.

Знак монетного двору – нанесені на монету маленькі літери або знаки, що служили символами монетних дворів і монетних майстрів.

Зобниця – псковська одиниця вимірювання сипучих тіл, яка дорівнює 152,88 кг. Із XV ст. дорівнювала кадї.

Золотий – лічильна одиниця, яка дорівнює 30 грошам у Польщі; також злотий.

Золотник – вагова одиниця, яка спочатку містила 4,3 г, пізніше – 4,46 г.
Золотник = 25 почкам = 100 пирогам.

Іда – кожне 13 короткого або 15 число довгого місяця в римському календарі.

Іконографія – зображення на історичних пам'ятках: рукописах, монетах, медалях, скелях тощо; допоміжна історична дисципліна.

Імперіал – золота російська монета з 1775 р., 1 імперіал = 15 рублям, а також $\frac{2}{3}$ і $\frac{1}{3}$ імперіала номіналом 10 і 5 рублів.

Ініціал – заглавна літера, яка в різні часи мала своє художнє або символічне втілення. Ним починали тексти, розділи, глави думки.

Індикт – порядковий номер у 15-річному циклі. Запозичена з Риму, де з метою оподаткування через кожних 15 років переоцінювалось майно громадян.

Індиктіон (індикт) – проміжок часу тривалістю 15 років І. великий – цикл тривалістю 532 р., за яким в одні й ті ж числа юліанського календаря припадають ті ж дні тижня й фази Місяця $532=4 \times 7 \times 19$, де 4 – цикл із трьох простих й одного високосного років; 7 – число днів тижня; 19 – місячний цикл.

Інкунабули – книги, видані з початку книгодрукування в Європі (з 40-х років XV ст.) до 1500 р.

Історія – наука, яка вивчає в хронологічній послідовності конкретний розвиток людського суспільства та його закономірності.

Кадь, Оков – одиниця місткості сипучих тіл, яка дорівнює 260 кг.

Календа – перший день кожного місяця в Стародавньому Римі.

Камінь – вагова одиниця, яка дорівнює 32 фунтам.

Канун – переддень календ, нон та ід у римському календарі.

Кап – вагова одиниця, яка дорівнює 62,52 кг, 4 пудам.

Карат (від назви насіння рожкового дерева) – 1) вагова одиниця дорогоцінних каменів; 2) одиниця проби для золотих лігатур; 24 карати = 1000 г метричної проби.

Карбованець – 1) із XVII ст. українська назва російського рубля; 2) грошова одиниця УНР.

Карбування – виготовлення рельєфних контурів на монеті або металі шляхом тиснення за допомогою інструментів.

Картуш – декоративне обрамлення написів, гербів; трапляється на багатьох монетах і медалях епохи Відродження, бароко та рококо як декоративний елемент, часто у вигляді не до кінця розгорнутого сувою.

Каурі – раковина морського молюска; в безмонетний період заміняли гроші на північно-західних руських землях. Трапляються в похованнях у формі своєрідних скарбів. У Росії були відомі під назвами «умовка», «жуковина», «жерновка», «змійна головка». Каурі мали невелику вартість; для торгівельних операцій їх потрібна була велика кількість, тому їх нанизували на шнурки та складали в мішки.

Квартник – у XIV–XV ст. польська лічильна одиниця, яка дорівнювала 1/4 скойця.

Кирилиця – абетка із 43-х літер, створена для позначення звуків слов'янської мови. КІНОВАР – червона фарба, якою в давнину малювали ініціали, мініатюри та інші прикраси.

Клейноди – українські національно-державні знаки, ознаки влади, які затверджуються законодавчо: герб, гімн, прапор, булава, бунчук тощо.

Кліпа – будь-яка монета некруглої форми; можуть бути чотирикутні, прямокутні, шести- та восьмикутні, ромбічні, овальні, грушоподібні, брелкові (з отвором), дельфіноподібні; у вигляді рубленого прута (пруток).

Клітка – поземельна міра, яка дорівнює 12 моргам.

Кодикологія – наука про історію рукописної книги; спеціальна історична дисципліна.

Колекція – систематичне зібрання предметів (монет; нагородних знаків; значків із певної тематики тощо), які мають наукову, художню, історичну цінність.

Контар – 1) вагова одиниця, яка дорівнює 3 пудам; 2) знаряддя зважування.

Копа – лічильна одиниця, яка дорівнює 60 грошам, або 60 предметів.

Копійка – (назва від зображення воїна на коні зі списом; у XVII – XVIII ст. російська срібна, потім мідна монета.

Короб'я – 1) міра місткості сипучих тіл, яка дорівнює 114,66 кг;
2) новгородська поземельна міра – 1 десятина.

Корогва, Хоругва – 1) бойовий прапор, зокрема в козацькому війську;
2) церковне знамено з зображенням церковних символів.

Красзнавство історичне – галузь знання й навчальна дисципліна, яка вивчає історію певної території, розробляє комплексні науково-теоретичні та методичні основи пізнання історії краю.

Крижак – у XVII–XVIII ст. українська назва таляра (патагона) Нідерландів із хрестом на все монетне поле.

Криптонім – літера або літери, які замість підписів ставлять іноді автори під своїми творами.

Кристинка – у XVII–XVIII ст. українська назва півталяра Нідерландів із хрестом на все монетне поле.

Кружка – одиниця місткості рідини, яка дорівнює 25 чаркам. КУНА – грошова одиниця, срібна монета Київської Русі; 1 гривня срібла = 25 кунам; 1 куна = 3 векшам.

Купон – частина цінного паперу (облігації або акції), що відрізається від нього та передається замість розписки під час отримання процентів або дивідендів.

Лан, Волока – у XVI ст. поземельна одиниця в Західній Україні, дорівнює 30 моргам.

Лашт (Ласт) – вагова одиниця, яка дорівнює 72 пудам.

Лев – 1) поширений геральдичний знак, зокрема міста Львова; 2) українська назва турецької срібної монети — піастра, який дорівнював 60 копійкам.

Левок – українська назва голландського таляра з левом на монетному полі.

Легенда – сукупність усіх написів на монетах (слова, скорочення, окремі літери). Різновиди: кругова; на празьких грошах – кругова подвійна (зовнішня та

внутрішня); рядкова (може бути в поєднанні з круговою); дугоподібна; гуртова (випукла й увігнута).

Лігатура – домішка металів (напр., срібла до золота або міді до срібла) для надання сплаву більшої твердості або для його здешевлення. Вміст лігатури в сплаві визначається пробою. Лігатуру застосовують під час чеканки монет, виготовлення ювелірних виробів тощо.

Лікоть (назва від ліктя людини) – міра довжини, яка відповідала відстані між кінчиками пальців і ліктьовим суглобом руки; залежно від розмірів п'яді лікоть = 2 п'ядям, або 38, 46, 54, 62 см.

Лінія – міра довжини, яка дорівнює 2,54 мм.

Лот – 1) давня одиниця ваги: 1 лот = 16 грамам; 16 лотів = 1 марці = 288 грамам; 2) порядковий номер лотової проби для срібних виробів та монет.

Меандр – геометричний орнамент у вигляді ламаної або кривої лінії з завитками.

Медаль – відзнака у вигляді металевого круга, ромба, овала тощо з певним рельєфним зображенням і написом, якою нагороджують за бойові або трудові заслуги, за досягнення в науці, культурі, за багатодітність; відзнака, яку випускають на згадку про певну подію.

Медальєр – спеціаліст із виготовлення форм для відливки та штемпелів для чеканки медалей, монет, плакеток. На пам'ятних (комеморативних) медалях медальєри часто ставлять свої ініціали або повні імена. Медальєрне мистецтво – мистецтво виготовлення медалей, плакеток, жетонів, монет; належить до сфери малої пластики, різновид скульптурних виробів малих форм.

Метр – одиниця вимірювання довжини, яка лежить в основі метричної системи мір: 1 м = 100 см = 1000 мм.

Метрична система мір та ваги – сучасна система мір, в основу якої покладено метр і десятковий принцип співвідношення одиниць вимірювання: метр, квадратний метр, літр, кубічний метр, грам – основні одиниці вимірювання довжини, поверхні, місткості, об'єму, ваги.

Метрологія історична – наука про історію складання й використання системи мір та одиниць вимірювання; спеціальна історична дисципліна.

Мініатюра – художні зображення, малюнки в рукописах.

Мінцмейстер – начальник монетного відділення на монетному дворі; чиновник, який відповідає за монетне виробництво. На монети наносять знаки мінцмейстерів (ініціали).

Місяць – 1) назва супутника Землі; 2) календарна одиниця виміру часу, яка має ціле число діб; 3) синодичний М. – проміжок часу між двома однаковими фазами Місяця, який дорівнює 29,5 доби; 4) емболісмічний М. – вставний, тринадцятий місяць місячно-сонячного календаря.

Монета – зливоч металу певної форми, ваги, проби та вартості, що служить узаконеним засобом обігу. Назва «монета» походить від імені богині Юнони Монети (наставниці), храм якої розміщений на Капітолії в Римі. Металеві гроші, що чеканили на монетному дворі при храмі Юнони Монети почали називатися в Римі, а пізніше – і в інших країнах, монетами.

Монетна стопа – кількість монет певного номіналу, карбованих із визначеної кількості металу.

Монетне поле – поверхня будь-якого боку монети.

Монетний двір – державне підприємство, де чеканять металеві монети, виготовляють ордени, медалі, інші знаки.

Монограма – сплетення початкових літер імені та прізвища у вигляді вензеля.

Морг – поземельна одиниця в Західній Україні в XVI ст.: М. «коронний» = 300 прутам, або 0,59 га; М. литовський = 0,71 га.

Музеєзнавство – наукова дисципліна, яка вивчає процеси збереження соціальної інформації та передачі знань шляхом використання музейних предметів – пам'яток історії та культури; розробляє теоретичні основи й практику музейної справи.

Надкарбування – круглий, овальний, трикутний або багатокутний знак, наштампований на монету переважно на лицевий бік у вигляді гербових

символів, чисел або літер. Означає зниження, підвищення або підтвердження вартості, позначення нового номіналу або гарантію законності цієї грошової одиниці в межах певної території, знак власності (тамга).

Насадка – міра місткості, яка дорівнює 2,5 відрам води.

Неографія – наука про сучасне письмо; практично бере початок із часу запровадження уніфікованого громадянського шрифту.

Нога – міра довжини, яка походить від назви частини людського тіла; 1 нога = 2 п'ядям.

Ногата – грошова одиниця Київської Русі; 20 ногат = 1 гривні кун.

Номізма – первинно грецька загальна назва грошей; у пізньо – римський і візантійський періоди – назва будь-якої золотої монети; у VIII–XII століттях – назва візантійського золотого соліда.

Номінал – позначення вартості на монетах і банкнотах. Номінальна вартість відрізняється від матеріальної вартості (вартість матеріалу), курсової вартості (вартість на міжнародному валютному ринку), колекційної вартості.

Нона – кожне 5-е короткого або 7-е число довгого місяця в римському календарі.

Нумізматика – наука про монети. Об'єктом вивчення нумізматики є товаро-гроші (окремі монети та монетні скарби), паперові гроші, бони, ордени і медалі, жетони, значки та знаки.

Обжа – давньоруська міра поверхні, яка визначає площу, виорану одним конем; міра оподаткування: обжа = 5,9 або 15 десятинам, залежно від якості угідь.

Око – міра місткості від 1,0 до 1,5 літри рідини.

Облігація – вид цінного папера (боргового зобов'язання), за яким її (облігації) власнику виплачуються щорічний дохід у вигляді наперед визначеного плаваючого проценту до номінальної вартості облігації; прибуток за облігаціями може виплачуватися у вигляді виграшів, що розігрують у спеціальних тиражах.

Ономастика – наука, яка вивчає імена, їх семантику й структуру в ході історичного розвитку; спеціальна історична дисципліна.

Орден – почесна нагорода (державна або відомча) за особливі заслуги.

Орден – порядок, правило: 1) об'єднання осіб на основі визначених правил; 2) почесний знак, нагорода.

Орлик, Орлянка – українські назви західноєвропейських монет із зображеннями орла.

Орнамент – узор з упорядкованих елементів; прикраса в стародавніх рукописах. Використовувалися звіриний, рослинний, геометричний орнаменти у стилях старовізантійському, стародрукованому, бароко, рококо, ампір тощо.

Орт – у XVII – XVIII ст. срібна польська монета.

Осьмак – українська назва польського гроша, який дорівнює 8 пенязям.

Палеографія – наука про давнє письмо; спеціальна історична дисципліна, яка вивчає зовнішні ознаки рукописних пам'яток, історію та еволюцію письма, його характерні особливості.

Палеотип – умовна назва книг, виданих в Європі у першій половині XVI ст.

Палімпсест – пергамент повторного використання, на якому збереглися попередній і наступний тексти.

Паперові гроші – грошові знаки на папері, номінальні знаки вартості, які мають вимушений курс.

Папірологія – наука про письмена грецькою й латинською мовами на папірусі, остраконах, дерев'яних табличках, тканині; спеціальна історична дисципліна.

Патина – зеленувато-коричневий наліт, тонка плівка, що утворюється на монетах із міді та бронзи в наслідок окислення під дією часу; часто є свідченням автентичності монети.

Пезо – у XVI – XVII ст. іспанська срібна монета.

Пергамент (від назви стародавнього міста Пергама в Малій Азії) – документ, написаний на спеціально обробленій шкірі молодих тварин.

Перекарбування – процес придання відкарбованій монеті нового зображення посередництвом іншого штемпеля в основному під час зміни правителя.

Печатки – штампи, що вирізані на твердому матеріалі (камені, металі та ін.), матриці, а також їх відбитки (на золоті, сріблі, свинці, воску, сургучі, папері). Основною функцією печаток є засвідчення достовірності документів. Як історичні джерела вивчаються сфрагістикою.

Півгріш (Полугрошик) – із XV ст. срібна або білонова польська й литовська монета, 1 півгріш = 1/2 гроша.

Півторагрошовик (Півторак) – у XVII ст. польська й литовська білонова монета, яка дорівнює 1,5 гроша.

Піктограма – малюнкове зображення предметів, понять, що заміняло слово.

Пішак – у XVIII – XIX ст. поземельна міра, яка дорівнює 11 моргам.

Плуг – поземельна міра Русі, яка дорівнює 8 десятинам. **ПОЛТИНА** – у XVII – XIX ст. російська срібна монета в 1/2 рубля.

Полушка – із 1700 р. російська срібна й мідна монета, яка дорівнює 1/4 копійки.

Португал – золота монета вартістю 10 дукатів.

«Порча» монет – процес збільшення монетної стопи.

Постав – народна міра довжини, яка дорівнює 28 м.

Почка – вагова одиниця: **1 почка = 4 пирогам = 0,17 г.**

Проба – вміст дорогоцінного металу в сплаві, із якого виготовлено монету або ювелірний виріб; П. є : каратна, лотова, метрична.

ПРУТ – у XVI ст. поземельна одиниця в Західній Україні 300 прутів = 1 моргу.

Пруф – найвища якість чеканки монет, що передбачає абсолютно рівну, дзеркальну поверхню поля і, переважно, матовий малюнок рельєфу; використовується зазвичай для випуску колекційних монет.

Пуд – 1) одиниця ваги, яка дорівнює 40 фунтам, або 16,38 кг; 2) гиря для зважування.

Пуз – міра місткості сипучих тіл: 1 пуз = 14,33 кг.

П'ядь – міра довжини Київської Русі, назва якої походить від п'ятірні, долоні: п'ядь = 19 см, велика п'ядь = 22-23 см, п'ядь з «кувирком» = 27 – 31 см.

Раппорт – частина візерунка, що повторюється з певним інтервалом.

Реверс – зворотний бік монети, медалі, жетона. На реверсі монет найчастіше позначають номінал та інші пояснювальні тексти; жетонів – тексти; орденів та медалей – номери, знаки емітента.

Резана – грошова одиниця Київської Русі, частина дрібної срібної монети, утворена шляхом розрізання.

Рельєф – випукле зображення на площині.

Рівнодення – перетинання Сонцем екліптики небесного екватора: 20 чи 21 березня – весняне рівнодення, 22 чи 23 вересня – осіннє рівнодення (тривалість дня і ночі однакова).

Різа – поземельна міра, яка дорівнює 2 десятинам.

Різдво Христове – початок ери від народження Ісуса Христа; церковне свято.

Рік березневий – рік, який починався з 1 березня, на півроку пізніше вересневого року.

Рік вересневий – рік, який починався з 1 вересня, введений на Русі з 1492 року.

Рік високосний – календарний рік, у якому число діб збільшено в порівнянні з простим роком.

Рік простий – рік юліанського й григоріанського календарів тривалістю 365 діб.

Рік сонячний, або Тропічний – проміжок часу між двома послідовними проходженнями центра диска Сонця через точку весняного рівнодення. Для календарних рахунків прийнято значення року величиною 365,24220 доби.

Рік ультраберезневий – рік, який починається раніше на півроку від вересневого.

Рубль – 1) рахункова грошова одиниця Московського князівства, яка містила певну кількість денег; 2) із 1654 р. велика срібна монета; у XV–XVI ст. 1 рубль = 33 алтинам і 2 денгам або 200 денгам; пізніше 1 рубль = 100 копійкам.

Сажень – міра довжини: 1 сажень = 8 п'ядям, або 152, 176, 216, 218 см, залежно від розміру п'яді = 3 аршинам.

Село – поземельна міра стародавньої Русі, розмір якої не встановлено.

Сентенція – вислів повчального характеру.

Символ – умовний знак, який концентрує в собі певне бачення й розуміння чогось в абстрактній формі.

Символіка – наука про виникнення, створення й використання символів; спеціальна історична дисципліна.

Символічні та декоративні елементи на монетах, медалях:

- лавр, лаврова гілка, вінок – символ перемоги, слави;
- дуб, дубова гілка – символ сили;
- колоски, злаки, плоди – символ достатку;
- лев, орел – символ влади, сили; улюблені геральдичні знаки всіх часів і народів;
- корона – знак монаршого титулу;
- хрест – символ християнства; в гуртових легендах часто служить початковим або роздільним знаком; у геральдиці використовують понад 200 різновидів хрестів.

Скарб – певна сума грошей у вигляді металевих монет, інших цінних (часто археологічних) предметів, захована в землю, в дупло дерева, під фундамент будинку.

Скарб в упаковці – скарб у глиняній посудині, шкатулці, загорнутий у тканину, шкіру тощо.

Скоєць – польська лічильна грошова одиниця; 1 скоєць = 2 грошам = 1/24 гривні.

Совита лічба – спосіб зрівняти якісно різні монети за допомогою приплат.

Солід – у XVI–XVIII ст. білонова й мідна дрібна монета європейських держав; 1 солід = 1/3 гроша. **СОТКА** – одиниця місткості; 1 сотка = 2 шкаликам.

Соха – давньоруська поземельна міра, яка дорівнювала площі, виораній трьома кіньми; 1 соха = 3 обжам. Використовувалась для оподаткування.

Співвідношення осей – схема розташування зображень і написів на лицевому та зворотному боках монети, а також надкарбування щодо основного карбування: ↓↑ Перша стрілочка – зображення лицевого боку, друга – зворотного.

Срібляник (Срібник) – срібна монета Володимира Святославовича та наступних князів Русі.

Стінка – народна міра довжини, яка дорівнює 7 м.

Стопа – міра довжини Київської Русі, яка відповідала ліктю.

Сувій – старовинний рукописний документ, згорнутий у рулон.

Сфрагістика (сигілографія) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає печатки, штампи, тавра, пломби тощо як історичне джерело.

Сьодмак – різновидність орта в Галичині.

Таляр (Талер) – із 1518 р. велика срібна монета в Європі. На українських землях – «левки», «єфімки», які дорівнювали 29 г срібла.

Тамга – знак власності в родовій спільноті монголів; у нумізматиці – круглий, овальний, трикутний або багатокутний знак, наштампований на монету (переважно на лицевий бік), у вигляді гербових символів, чисел або літер. Означає зниження, підвищення або підтвердження вартості, позначення нового номіналу або гарантію законності певної грошової одиниці в межах певної території.

Текстологія – наука, яка вивчає твори писемності з метою подальшої публікації; допоміжна історична дисципліна.

Тигель – посуд для виплавки зливків монетних металів.

Тиждень – одиниця лічби часу сучасного календаря тривалістю 7 діб; існували Т. тривалістю 5, 6, 10, 13, 20 діб.

Тимф – дрібна білонова монета другої половинки XVII – XVIII ст.: 1 тимф = 30 грошів.

Тираж – 1) розмір емісії; 2) кількість випущених монет.

Товаро-гроші – загальне поняття для всіх видів раних форм грошей, які були загальним еквівалентом. До них належали гроші продовольчі, хутряні, шкіряні, прикраси, тканини, знаряддя праці тощо.

Топоніміка – розділ ономастики, наука про походження назв географічних об'єктів; спеціальна історична дисципліна.

Тотем – у первісному суспільстві знак, герб роду, племен.

Точка – міра довжини; 1 лінія = 10 точок.

Тризуб, Триадент – 1) родовий знак Рюриковичів; 2) герб УНР із 1918 р. й України – із 1992 р.

Тригрошовик, Трояк – українська назва польської й литовської срібної й білонової монети XVI – XVIII ст.; 1 трояк = 3 грошам.

Упруг – поземельна міра, площа, зорана упрягом волів за третину дня.

Фалеристика – спеціальна історична дисципліна, що вивчає історію орденів, медалей, відзнак. Колекціонування нагрудних значків, знаків, відзнак, жетонів.

Фертон – у XIV–XVII ст. лічильна одиниця номіналом 12 грошів.

Філателія – наука про марки й поштові знаки; спеціальна історична дисципліна, яка вивчає поштові відправлення, їх історію та використання.

Філігрань – водяний знак на папері; папір із водяними знаками.

Філігранезнавство, Філігранологія – наука, яка вивчає історію паперу й водяні знаки – філіграні; спеціальна історична дисципліна.

Філігрань – водяний знак паперу.

Філокартія історична – наука про фотонатурні та фотодокументальні картки й листівки як історичне джерело; спеціальна історична дисципліна.

Філуменія – наука, яка вивчає сірникові етикетки як історичне джерело; спеціальна історична дисципліна.

Флорин (від міста Флоренція) – у XV – XVIII ст. золота монета вагою 3,5 г; українська назва, як і дуката, «червоний золотий».

Фольклористика – наука, яка вивчає народну творчість як історичне джерело; спеціальна історична дисципліна.

Фунт– 1) історична одиниця ваги, яка дорівнює 500 г; введена як основна в 1857 р. для митних цілей; 2) вагова одиниця в Росії.

Хартія – 1) Старовинний рукопис, а також матеріал (зокрема, папірус або пергамент), на якому його написано; 2) Документ, що засвідчував певні права або привілеї доби середньовіччя.

Хрест – символічний і декоративний знак, який має багато різновидів. Первинний варіант – дві перехрещені прямі. У геральдиці відомо більш як 200 різновидів Х.

Хрестовик – українська назва рубля Петра I й Петра II з монограмою у вигляді хреста з 4-х літер «П».

Хіджра – початок мусульманської ери. Відповідає 16 липня 622 р. за юліанським календарем.

Хроніка – літопис, перелік подій у певній часовій, хронологічній послідовності.

Хронологія – наука про вимірювання й лічбу часу: 1) астрономічна або математична встановлює точний час за рухом небесних тіл; 2) історична – вивчає історію систем літочислення різних народів, виявляє зв'язок між подіями й часом.

Цаль – міра довжини, яка дорівнює 2,48 см.

Цісарський – у XVIII ст. українська назва монети орта.

Чарка – одиниця місткості рідин; 1 кружка = 25 чаркам.

Чвертка – українська назва 1/4 таляра.

Червінець – 1) золота монета Радянської Росії, яка відповідала за вагою 10 рублям царським; 2) банкнота радянської грошової системи в 30-ті роки XX ст.

Четверть – з XVII ст. 1/4 каді, одиниця вимірювання сипучих тіл; містила 4 пуди зерна.

Чех – українська назва монети – півторагрошовика.

Шаг – у XVII – XVIII ст. українська назва тригрошовика.

Шеляг – у XVII–XVIII ст. українська назва соліда.

Шкалик – одиниця місткості, яка дорівнює 0,06 л; 1 сотка = 2 шкаликам.

Шостак – із другої половини XVII ст. українська назва срібної, білонової польської монети — шестигрошовика.

Штоф – одиниця місткості XIX ст., яка дорівнює 1,2 л; 1 штоф = 2 півпляшкам.